

Pécsi-Pollner Katalin
**A ZSIDÓ NŐ KÉPÉNEK SZTEREOTIP ÁBRÁZOLÁSA A
FILMBEN**

DOI: 10.25116/kozelitesek 2020.1-2.5

Zsidó identitás ma, Magyarországon

Az EszterHáz Egyesület és a Bálint Ház közös konferenciájának tervezete 2019. október 5-re

Fővédnök: Darvas István főrabbi, az OR-ZSE főtitkára

Ötletgazda és projektvezető: Pécsi-Pollner Katalin PhD.,

EszterHáz Egyesület

Támogatók: Mazsihisz, NDI

Együttműködő partner: Bálint Ház

A zsidó identitás komplex téma. Évszázadokig a zsidó identitás elválaszthatatlan volt a zsidó vallástól. Akkor kezdett ez megváltozni, amikor a politikai jogokért és egyenlőségért folytatott mozgalmak elterjedtek Európa-szerte. A „gettóból” kilépve, a zsidóknak lehetőségük lett más kultúrákkal és más közösségekkel is találkozni, és ennek eredményeképpen a vallásról és az identitásról való képük is megváltozott. A modern, demokratikus társadalmakat éppen az tette egyedivé, hogy az egyén szabadon választhatja meg a vallásos hitét éppen úgy, mint a saját identitását. Így jött létre, a tradícióból kilépve, többféle zsidó identitás, amely esetleg már csak vékony szálon kötődik a valláshoz.

Melyek azok az alapértékek, amelyek a vallásos és a „kulturális zsidókat” összekötik? Mennyiben lehet „újító” a zsidó hitközség, amely éppen a hagyományoknak köszönheti fennmaradását? Hitközség és intézményesülés nélkül mitől és meddig maradhat valaki zsidó, „svédasztalos módon” – és a gyerekek, unokák generációja vajon mit vesz majd le arról az asztról, és mit tesz hozzá maga is? Mítosz vagy realitás ma a „zsidó család”? Mit kezdünk a hagyományos zsidóság nem egalitárius: a nőket és a nem heteroszexuálisokat elnyomó hagyományaival?

1. A zsidó nő képének sztereotip ábrázolása a filmben – Groó Diana és Pécsi-Pollner Katalin
beszélget

2. Vetítés és beszélgetés a szabadon választható / nem választható identitásokról

Bevezető és moderálás: Erős Ferenc szociálpszichológus

Részletek az **Isten nagy, én kicsi vagyok** – francia játékfilmből

(*Dieu est grand, je suis toute petite*, 2001, magyar bemutató: 2002)

Rendezte: Pascal Bailly

Főszerepben: Audrey Tautou

A zsidó identitás ma, Magyarországon címet kapott konferencia egyfelől tudós előadásokból, másfelől gondolatébresztő beszélgetésekből állt.

A mi témánk nem előadás, hanem egy vetítésekkel illusztrált „workshop”-on került terítékre. Én játszottam az „ördög ügyvédjét”, aki azt az álláspontot képviselte, hogy sajnos „zsidó nők” nem igazán vannak jelen a filmművészetben – ha, mégis, akkor csakis sztereotíp módon ábrázolva – az esetek többségében ráadásul aránytalanul elrajzolva. Meghívott beszélgetőpartnerem, Groó Diana filmrendező inkább azt az álláspontot képviselte, hogy léteznek azért nem hiteles ábrázolások is – erre éppen a saját filmje, a Regina volt a hivatkozási alap.

Mivel ez egy élő beszélgetés volt, nem készült írott változata, és eredetileg nem is gondoltunk még a videó- vagy hangrögzítésre sem. Utólag kell most rekonstruálnom, mi mindenről esett – vagy eshetett volna – szó az októberi beszélgetésünkön. A konferencia előtt Groó Dianával összeültünk, hogy megbeszéljük a „forgatókönyvet” nagyvonalakban, és megmutattuk egymásnak, hogy mi mindent szeretnénk vetíteni. Ez a közös platform teszi most lehetővé, számomra, hogy a jelenleg más munkával elfoglalt Groó Dianát ezúttal kihagyva, a saját koncepciómmal álljak elő. Írásom igyekszik megőrizni a beszélgetés tűnődő, beszélgetős hangvételét, és semmiképpen sem kívánja tudományos dolgozatnak beállítani magát.

Pécsi-Pollner Katalin

Peremvidék A zsidó nő képe filmen

Képzelt párbeszéd két magyar, mozszerető férfi vagy nő között

- Mondj egy zsidó színésznőt!
- Barbra Streisand!
- Mondj egy magyar zsidó színésznőt is!
- Óóóó...
- Zsidó nő, témaként?
- A Yiddische Mame! – *Woody Allen* anyukája, tudod... Meg, amikor Barbara Streisand fiúnak öltözik, hogy tanulhasson...
- Szerinted magyar filmen is felbukkant már zsidó nő?
- Persze! *Béres Ilona* – vagyis Éva – az Álmodozások korában! Elárulja a szerelmének, *Bálint Andrásnak* – azaz Jancsinak –, hogy az apja Auschwitzban halt meg. Így, minden körtönfalazás nélkül kimondja, és nem csak azt, hogy „1944-ben!” Ja, és vannak még más, újabb holokauszt-filmek is, bennük női szereplőkkel is...

Azt a jelenséget próbáltam karikírozni, hogy ha zsidó karaktert/színészt vagy zsidó tematikát keresünk az elmúlt évtizedek ismert filmjeiben, igencsak sovány eredményt kapunk. A példákat keresve a Magyarországon is jól ismert, főleg amerikai és izraeli filmekre szorítkozom.

Nagyon kevés olyan film készült eddig, amely a zsidó életről és tapasztalatról szólna. (Zsidók még a holokauszt-filmekben is többnyire csak úgy bukkannak fel, hogy nem explicite „zsidóként” ábrázolják őket, hanem homályos megfogalmazással, csupán „ádozatként” vagy „túlélőként” vannak bemutatva. A holokauszt-filmet mint speciális témát ezúttal azonban most hagyjuk figyelmen kívül!)

Még ennél is kevesebb olyan filmet láthattunk eddig, amely egy zsidó nő életére fókuszálna, és kifejezetten a zsidó nők specifikus élettapasztalataival foglalkozna.

Mindezekén túl, a kevésnél is kevesebb olyan filmet ismerünk, amelyik a történetet egy zsidó nő szemszögéből láttatná.

Mi a helyzet a mainstream, vagyis a nem zsidó filmekben? Talán olyan sok női főszereplőt láttunk már?

A nem zsidó, női témákra és főszereplőkre persze ugyanez áll – bár a tendencia egy kicsit változott az utóbbi évtizedekben, részben épp a pop-kultúrának köszönhetően. Évekig a mára kultmozivá

vált *Thelma és Luise*⁴⁶ volt az egyetlen, igazi „női film”, amely két nő mindent elsöprő barátságáról szól, road movie keretbe foglalva – de még a 90-es években követte ezt a „női mozit” a világsikerű *Szex és New York*,⁴⁷ amely még a pop kultúrától fanyalgó, értelmiségi nőket (és férfiakat) is meghódította. A filmsorozat négy nő barátságáról és egyéni, önmegvalósítási terveikről szól – a férfi karakterek csupán asszisztálnak a főszereplő nők mellett. Még egy példát hoznék egy kevésbé népszerű, de remekül megcsinált sorozatból, a *Sírhant művekből*:⁴⁸ a történet egy családi vállalkozás négy tagjának, az övegyen maradt, középkorú anya, két felnőtt fia és kamasz lánya életéről és emberi kapcsolatairól szól. Kiragogy közülük az anya, *Ruth* figurája, aki nemcsak, hogy erős ember, de egyben útkereső, reflexív és önironikus személyiség is.

(Nem mellesleg, mindkét említett sorozat alkotói és főszereplői között erőteljes a zsidó jelenlét, kiderül ez a karakterek neveiből is, sőt váratlanul zsidó szimbólumok vagy zsidókhoz köthető epizódok is előbukkannak a történetben – ám a zsidó létforma, az utalásokon túl, nincs tematizálva. Ennek kapcsán egy harmadik úttörő, jól megírt és megvalósított, elsöprő sikerű, amerikai sorozatot is említenék még, a *Jóbarátokat*,⁴⁹ amelyben a három-három, egyenrangú női és férfi főszereplő közül az egyikük kimondottan is zsidó – ám a többi karakter némelyike szintén hordoz „zsidós” vonásokat...)

Hol rejtőznek a zsidó karakterek?

Ha zsidó tematikájú és főszereplőjű filmeket próbálunk előhívni az emlékezetünkéből, itt sem jobb a helyzet. *Vannak komédiák, mindenek előtt.* Maga az ultraortodox életmód máris kacagásra ad okot – vagy legalábbis „idegenkedésre”: ugyanis szekuláris zsidóként vagy „gójként”, egyaránt „idegenek” vagyunk közöttük. Éppen ez *Sidney Lumet* remek filmjének a címe: *Idegen közöttünk*:⁵⁰ a történetben egy fiatal, nem zsidó, vagány amerikai rendőrnő azt kapja feladatul, hogy derítsen ki egy rejtélyes bűnügyet a helyi, hasszid közösségben. Ehhez be kell költöznie, sőt be kell épülnie az ultraortodox zsidók negyedébe. A film műfaji meghatározása: vígjáték, amelyben a komikum abból fakad, hogy a szekuláris, amerikai rendőrnő és az elkülönülve élő, zárt, hasszid közösség tagjai kölcsönösen csodabogárként tekintenek egymásra... Ennél persze több ez a film: egyfelől megmutatja, milyen az, amikor két kultúra összecsap, és mindkettő a sajátja felől közelíti meg a másik közösség alapértékeit.

⁴⁶ *Thelma & Louise*, amerikai film, 1991. R.: Ridley Scott, Í.: Challie Khouri, Fsz.: *Geena Davis* és *Susan Sarandon*.

⁴⁷ *Szex és New York* (eredeti cím: *Sex and the City*), amerikai televíziós filmsorozat, amely négy New York-i szingli nő életét mutatja be. *Candace Bushnell* azonos című regénye alapján írták: *Darren Star*. A szériát 1998. június 6-án kezdték vetíteni az HBO televíziós csatornán. A magyarországi premier szintén az HBO-n volt, 2002. december 14-én. Az eredeti vetítés szerint a befejező rész 2004. február 22-én volt; 2010-ig születtek még különböző mozifilmek is, az eredeti szereplőkkel.

⁴⁸ *Sírhant művek* (*Six Feet Under*), amerikai TV-sorozat, melyet eredetileg 2001-től 2005-ig sugároztak. A történet az Academy-díjnyertes *Amerikai szépség* című film írója tollából született. A sorozat szülőatyjai *Alan Ball* mellett *Robert Greenblatt* és *David Janollari*. A történet napjainkban játszódik, L.A.-ben. A sorozat egy családi ravatalozó, a 'Fisher & Sons' (később 'Fisher & Diaz') temetkezési vállalat köré épül.

⁴⁹ *Jóbarátok* (*Friends*), amerikai filmsorozat, sitcom. Alkotók: *David Crane* and *Marta Kauffman*. Az NBC mutatta be 1994–2004 között, nálunk az HBO.

⁵⁰ *Idegen közöttünk* (*A Stranger Among Us*), amerikai film, R.: *Sidney Lumet*.

Másfelől azonban ez a többszörösen díjnyertes, és széles körben vetített film úttörő abban a tekintetben, hogy belelátást enged egy elzárkózó közösség mindennapi életébe. A bemutatás csöppet sem egyoldalú: megmutatja a nézőnek a „szekta” merev, dogmatikusan tradicionális életvitelét, de közben azt a mágikus vonzerőt is, ami összeköti és egyben tartja a csoport tagjait. Mindent összevetve, inkább pozitív a mérleg, a zsidó közösség javára: amikor az amerikai rendőrnő sikeresen megoldotta a feladatát, el kell búcsúznia – ám úgy távozik, hogy a szíve majd megszakad, maradna inkább, ha ez lehetséges volna, ugyanis a saját, korábbi életének a vonzereje elhalványult a kisebbségi társadalomban megtapasztalt élmények és értékek hatására...

Végre egy zsidó nő főszerepben a filmvászonon – és rögtön kettő!

Ámos Gitai izraeli rendező *Kadosh*⁵¹ című filmje elég nagyot szól 2000-ben. A történet szintén a zárt, ultraortodox közegben játszódik, ezúttal Jeruzsálem Mea Shearim negyedében, ahová a turisták még csak-csak elvetődnek, de a helyi, mérsékeltebben vallásos vagy szekuláris lakosok soha be nem mernék tenni a lábukat. Izgalmas volt ez a film mindenki számára abból a szempontból, hogy egyenesen az ultrák családi és szexuális életének a problémáit feszegeti. A (nem extrémén vallásos és a szekuláris) zsidók számára problémát jelentett ugyanakkor az, hogy szabad-e egyáltalán ilyen kritikusan bemutatni Izraelnek ezt az arcát – jobban mondva az ország egyre növekvő számú, fanatikusan vallásos közösségeit. Minden egyes vetítés után, ahol zsidókból állt a közönség, kirobbant a vita: reális-e a film láttelepe, avagy tendenciózusan torzítóva mutatta be a vallásosok életét.

A film két főhősnője, *Rivka* és *Malka* nővérek. Egy adott ponton mindkettőjük életében élesen szembe kerül egymással a tradicionális közösség merev elvárásrendszere és a saját, individuális boldogulásuk. (Csaknem a „boldogság” szót használtam, de abban a közösségben ennek a fogalomnak nincs jelentése, eképpen elfogadottsága sem). A két nő párhuzamos élethelyzetét és konfliktusát a rendező *a gender szemüvegén át* láttatja velünk. A nővér, *Rivka* tíz éve házas, és szerelemmel szereti a férjét. Nincs azonban gyerekük, és ebben az esetben, a közösség törvényei szerint, el kell válniuk, és a gyermekáldás érdekében a férjnek újra kell házasodnia egy fiatal nővel. (A nőgyászati vizsgálat ugyan már korábban megállapította, hogy *Rivka* termékeny – de ez a tény nem számít a Mea Shearim-ban). Az elvált – kitaszított – nőre az erköcsi halál vár ebben a közösségben. Mindeközben a hűg, *Malka* szerelmes egy renitens fiúba, aki cionista lett, ráadásul zenész is – emiatt el kellett hagynia a közösséget. A szerelmi házasság ebben a közegben nem opció, csakis az „összehozott”: férjhez kell mennie egy olyan idegenhez, akit a közösség jelölt ki számára. A nővér már nem találhat kiutat a maga zsákutcájából, a fiatalabbik nő viszont még akár a személyes értékeit is választhatja a közösségiek helyett. Ebben az esetben mindent el kell hagynia, amit eddig ismert a világon...

⁵¹ Kadosh, izr. film, R.: *Amos Gitai*, 2000.

Nemcsak a főszereplők nőkben az érzékeny történetvezetésű filmben, de minden egyes történetet a nők szemén át látunk. Felejthetetlen például a fiatalabbik lány nászéjszaka-jelenete, amikor a szexuálisan tapasztalatlan, személyiségében pedig korlátolt és nyers Jesiva-növendék férj megerőszakolja a feleségét, egy lepukkant szoba nyikorgó vaságyán. A nézőpont végig Malkáé...

A vallásos zsidó (-nő) tuti téma – mert a zsidó kaftánban / parókában legalább felismerhető!

Érdekes módon, a Kadosh után sorban készültek olyan – részben izraeli, részben amerikai – dokumentumfilmek, amelyek arról szólnak, milyen rettenetes és kilátástalan a nők helyzete a hagyományokoz mereven ragaszkodó és férfiak dominálta, ultraortodox közösségekben. Ezek a dokumentumfilmek biztató példák lehetnek – a játékfilmek sajnos messze lemaradtak mögöttük. Az egyikben két fiatal lány meséli el, miért szökött meg otthonról, és hogyan kezdett új életet, amelyben próbálja megvalósítani az álmait. (Egyikük fotós, a másikuk blogger lett). Azt sem titkolják el, hog közben mennyire magányosak és boldogtalanok, kiteszítva a családjukból és abból a világból, amelyben szocializálódtak. (A szélsőségesen vallásos zsidók az engedetlen gyerekeiket úgy kezelik, mintha „meghalt” volna, és még meg is gyászolják – *süvét ülnek felette*).

Egy másik dokumentumfilmben olyan nők beszélnek szenvedéseikről, akiket a férjük elhagyott, mégsem „adja ki” nekik a „get”-et, a válólevelet. Enélkül pedig egy nő „*agunának*” számít, férj nélkül is házasnak, hiába él egyedül évek óta. Az egyedülálló nőket nem fogadja be a közösség, sőt még a gyerekeik is kiteszítottnak számítanak. A Get nélkül lehetetlen újravezényesodni a zsidó törvények szerint. A filmben megszólalnak az „*agunákat*” támogató, vallásos, ám feminista nőkből álló segélyszervezet aktivistái is, akik a Tórából vett jogi tanácsokkal segítik a szorult helyzetbe került nőtársaikat.

Egy harmadik filmben leszbikus, ultraortodox nők beszélnek a kilátás nélküli sorsukról. A helyzetük ugyolyan lehetetlen, mint a tanulni vágyó, és önálló életvitelre váró lányoké: csak a közösségtől eltávolodva képzelhető el, hogy a saját útjukat járják. Egy részük ráadásul férjes asszony, gyerekekkel – a coming out elképzelhetetlen...

A leszbikusosság és az ultraortodox közösség összeférhetetlenségének a témáját nemrég már egy angol játékfilm, *A rabbi lánya*⁵² is érintette, *Rachel Weisz* paradés főszereplésével: a rabbi lánya váratlanul visszatér abba zsidó közösségbe, ahonnan korábban Londonba menekült. Fiatalkori barátnője iránti szerelme újból feltámad, ám a történet azzal zárul, hogy a kapcsolat a két nő között lehetetlen abban a közegben. A rabbi deviáns lányának ismét menekülőre kell fognia... A téma izgalmas lehetne, de a film sajnos sémákban gondolkodik, így nem váltott ki nagyobb visszhangot: többnyire csak zsidó filmfesztiválokön vetítették.

⁵² *A rabbi lánya (Disobedience)*, UK, R.: Sebastián Lelio, 2017.

A zsidó nők túlnyomó többsége alapvetően szekuláris módon él – hol vannak a filmekben az ő figuráik?

Az irodalomban Philip Rothnak köszönhetjük a kimondottan zsidó főhóst: a világban idegenül csetlő-botló, neurotikus, a család család fojtogató légkörétől szenvedő, szexuálisan túlfűtött és kizárólag siksze nők után kajtató, középosztálybeli zsidó férfi figuráját, amelyet legsikeresebben és időtállóan a *Portnoy-kór*⁵³ című regényében ábrázolt. Pár évvel később berobbant az irodalomba Roth női megfelelője, Erica Jong, aki a *Rettegés a repüléstől*⁵⁴ című regényében egyfelől sokkolta, másfelől elbűvölte az olvasóit: először jelent meg regényhősként egy olyan nő, aki szókimondó, és nyíltan beszél a szexuális vágyairól, aki holokauszt áldozatok és túlélők leszármazottja, és eufémizmusok nélkül a náci gyűlöletéről, aki a háború utáni években szocializálódott és nyíltan rendszerkritikus, és aki mindenekelőtt a saját ambícióinak és vágyainak az útját kívánja járni. Mindezt Jong hősnője és egyben narrátora, Isabelle frenetikus humorral adja elő. Jong annyiban is Roth „nőrokona”, hogy az ő főhősnője is előszeretettel hajt a gój férfiakra.

Roth zsidó férfialakjai reinkarnálódtak Woody Allen New York-i komédiáiban, ahol neurotikus, zsidó férfiak csetlenek-botlanak, és keresik a megváltást az elviselhetetlen anyjuk miatti szenvedésükből. A kiút persze, a pszichoanalitikus díványán túl, egy siksze nővel összejönni.

Erica Jong-nak viszont, sajnos nem lett filmes követője. Ennek ellenére, érdekes módon, a *zsidó női karakterek túlnyomó többségét a filmekben komikus, vagy legalábbis „elrajzolt” figuraként ábrázolják.*

A zsidó nőket leleplezi a humorérzékük?

Forgatókönyvíróként vagy rendezőként mindenképpen: Nora Ephron-nak például, aki a kultikussá vált *Harry és Sally*⁵⁵ írója-rendezője ugyan zsidó, de a filmjében semmiféle zsidó téma, utalás vagy motívum nem jelenik meg. Mégis, a Sally és Harry-t széles körben „zsidó filmnek” tartják, a szókimondó humora miatt. Főhősnője, Sally nagyszájú lány, aki nem megy a szomszédba csípős beszélgetésekért sem; közben kicsit csetlő-botló, viccesre vett a figurája – mindebből rögtön felismerhető talán, hogy valaki „zsidó”?

Zsidó lesz-e a film, ha a főszereplőnek elég nagy az orra, és hozzá még a haja is zabolátlanul göndörödik?

Amerikában vannak népszerű, zsidó származású színésznők, akik bármilyen karaktert játszanak, azt a nézők egy része egyből zsidónak tekinti, csakis azért, mert a „zsidó arc” felülírja a szerepet és

⁵³ Philip Roth: *Portnoy-kór (Portnoy's Complaint)*, amerikai regény, 1969.

⁵⁴ Erica Jong: *Rettegés a repüléstől (Fear of Flying)*, amerikai regény, 1973.

⁵⁵ Harry és Sally („When Harry Met Sally”), am. film, R.: Nora Ephron, 1989.

a történetet. *Barbra Streisand* viszont, elsőként a színésznők közül, fel is vállalja, és a filmjeiben fel is használja a „zsidó arcát”: *nem csak annak néz ki, de zsidóként is nyilvánul meg*. *Barbra Streisand*⁵⁶ lett a világon a par excellence „zsidó színésznő”, több zsidó témájú filmben játszott már, azonosul a szerepkörrel – ráadásul elismert énekesnőként is felvállal zsidó, sőt zsidó liturgikus zenét: az *Avenu Malkeinu* kezdetű, Rosh Hashana-i – újévi – Imát az ő hangján ismerte meg a világ.⁵⁷

Elődeitől eltérően, *Barbra Streisand* nem operáltatta át pizsére az orrát, védjegye a göndör vagy loboncos haj – így, a filmjeiben a színésznő külső adottságainak is fontos szerepe lehet. (v.ö. a kimondatlanul zsidó(s) lány fejlődéstörténetét az *Ilyenek voltunk*⁵⁸ című filmben: a történetben a főhősnő tematizáltan ugyan nem zsidó, de a kinézetét és a viselkedését tekintve mindenki számára könnyen dekódolható, hogy az, amennyiben követjük a „zsidó nőre” vonatkozó sztereotípiákat: okos, autonóm, szenvedélyes, nagyszájú, temperamentumos lány, aki ráadásul kommunista színezetűen elkötelezett, háború-ellenes aktivista. A történet végére ugyan megtanul kicsit „viselkedni” és kompromisszumokat kötni (ezt eddig asszimilációs tendenciának is felfoghatjuk), igyekezetéért azonban a jutalmat, a kékszemű, szőke hajú herceg képében, a jóházból való (értsd WASP: fehér, protestáns, jómódú stb.) *Robert Redford* / *Hubbell* örök szerelmét végül mégsem sikerül elnyernie. A szerelmi és házastársi kudarcot a forgatókönyv simán kettejük eltérő „karakterére” keni: nem passzolnak össze, és kész! (Érdeemes megnézni a filmbeli *Katie* frizuráját: bodros a történet kezdetén és végén, ez a „saját” look-ja – ám amikor a *Redford*-karakterrel való idill beteljesülni látszik, fodrászával *Jackie Kennedy*-sen simára-egyenesre vasaltatja ki a haját. Valamit valamiért: *Katie*-nek idomulnia kell a WASP családok nőideáljához!) A film persze „zsidótlánítva” van, mondhatnánk *Heller Ágnes* találó kifejezésével – mégis mérföldkönek számít a zsidó női identitás felvállalásának folyamatában. Későbbi szerepeiben *Barbra Streisand*, ahogy egy amerikai film- és színházteoretikus, *Henry Bial*⁵⁹ megfogalmazza, még inkább „szexivé tette” a zsidó nő figuráját (mint ahogy a hetvenes-nyolcvanas években ez az egész amerikai film- és szórakoztatóiparra is jellemző lett).

Barbra Streisand „ikonikus orrára” visszatérve: 1996-ban a New York-i Jewish Museum „*Too Jewish?*” („Túl zsidós?”)⁶⁰ címen rendezett egy nagyléptékű, provokatív kiállítást. A kiállítási

⁵⁶ <https://jewishnews.timesofisrael.com/the-streisand-effect-im-jewish-in-my-soul-my-heritage-my-spirit/>

⁵⁷ *Avinu Malkeinu*, *Barbra Streisand*, <https://www.youtube.com/watch?v=0YONAP39jVE>

Ezt a dalt énekelte el Izraelben, Simon Perez 90. születésnapján, és ebből az alkalomból ezt nyilatkozta: „Mindig is zsidó voltam. Nem vagyok vallásos, de zsidó vagyok a lelkemben, a szellemi örökségemben és a szellemiségemben”.

⁵⁸ *Ilyenek voltunk* (*The Way We Wew*), am. film, R.: *Sidney Pollack*.

⁵⁹ *Henry Bial*, *Acting Jewish: Negotiating Ethnicity on the American Stage and Screen*. In: University of Michigan Press, 2005.

⁶⁰ *Too Jewish?* Jewish Museum, New York, 1996. A kiállítás lelkes szervezője, *Norman Kleeblatt* a katalógus előszavában bevallja, hogy pár évvel korábban még maga is „túl zsidósnak” talált egyes műveket ahhoz, hogy kiállítsa bárhol is – akár a Zsidó Múzeumban! A kurátor asszonyt nem hagyta nyugodni a probléma, és rádöbben, hogy saját asszimilált zsidó-volta akadályozza meg abban, hogy élvezni tudja a zsidó művészek zsidó tematikájú munkáit. Miért esik zavarba, miért feszeng, miért érzi úgy, mintha arcul csapták volna, ha zsidó művészek akár a nagyvilág, akár a zsidó közösség elfogadott rendjét és tabuit próbálják újraértelmezni? Valahogy ezen a gondolatsoron – többéves tépelődésen, önvizsgálaton – keresztül jutott el oda, hogy szembenézzen saját kulturális „másságával”, saját „túl” vagy „túl kevésbé” zsidó(s)ságával.

plakátokon az egyik arc éppen Barbra Stresandé⁶¹ volt, profilból – *Deborah Kass* képzőművész munkája. A művész számára Barbra „a zsidó Jackie” – vagyis a korabeli, amerikai nőbálvány, Jackie Kennedy zsidó megfelelője, a „zsidó nőiesség ikonja”.

Deborah Kass, Jewish Jackie, 1992

A *Yentl*⁶² (1983) lett Barbra Streisand legnagyobb sikere, ebben a zsidó szerep és a színésznő saját identitása egybefonódik. A film *I. B. Singer* kisregényét vette alapul, a forgatókönyvet is Streisand jegyezte társzerzőként, és ő maga volt a film rendezője, no meg a címszereplője is – és természetesen a producer szerepkörét se bízta másra. Singer könyve remekmű, a téma pedig izgalmas: egy zsidó fiatal lány, a XIX. század 70-es éveiben Lengyelországban kénytelen fiúnak álcázni magát ahhoz, hogy elkerülhessen otthonról, és tanulhasson. (Streisand annyira azonosult a szereppel, hogy a forgatás előtt alapos

⁶¹ A Barbra Streisand-ról készült egyik *Deborah Krass*-mű, címe: *6 kép Barbra (A zsidó Jackie sorozat)*, a másiké pedig *Dupla vörös ikerkép Yentl-ről (Az én Elvis-em)*. Mindkét kép azt vizsgálja, mitől annyira elragadó Barbra Streisand, és mitől válhatott zsidó női ikonná.

⁶² *Yentl*, am. film, R.: *Barbra Streisand*, 1983.

kutatómunkát is végzett, és rabbikkal is beszélgetett a *jeshiva bóherek* – a zsidó tanokat: a Talmudot és a Tórát tanumányozó fiatalemberek – életéről. Ez a film némileg elüt az itt tárgyalt többi filmtől, mert itt nem a főszereplő zsidósága a probléma, hanem a neme. Egy zsidó nő férfiként valósíthatja csak meg magát – ez a konklúzió. A Streisand-fomálta Yentl funkcionálisan fiú – így az ő esetében sem kapunk választ arra, hogyan is éltek és élnek a saját közegükben a zsidó nők.

Deborah Kass, *Double Red Yentl, Split (My Elvis)*, 1993.

A zsidó nők mint komikus figurák 1. – a „bujja zsidó”, nőben

Régi sztereotípiák a zsidók szexuális túlfűtöttsége – férfiak esetében ez inkább elismerést vagy irigykedést vált ki –, a nők esetében viszont úgy tűnik, negatív a mérleg. A filmben, ha nem is rosszállóan, de a karaktert némileg lefokozandó, a „bujaságot” komédiába ágyazva szokás megmutatni.

Remek példa erre az a közepesen sikeredett amerikai vígjáték, amelyben Barbra Streisand mint egy felnőtt fiatalember anyja jelenik meg. Tulajdonképpen egy kasszasiert aratott, de nem túl eredeti film 2. részében vagyunk, azaz a folytatásban, amelynek a magyar címe: *Vejedre ütök...*⁶³ Az első részben (*Apádra ütök*) megismert alapséma az, hogy egy szekuláris zsidó háttérű, szelíd, de kissé szeleburdi fiú belepottyan a kedvese keresztény-autoriter szellemiségű családjába, ahol a domináns apa uralkodik a háttérben maradó felesége, az észrevehetetlen lánya és a mindenkori asztali társalgás felett. A kissé megrettent fiatalember megpróbálkozik a mimikrivel – de nem túl nagy sikerrel. A macho családfő, *Robert de Niro* megformálásában, éles szemmel veszi észre lánya választottja „másságának” jeleit, és folyton elveri a port a betolakodó fiatalemberen. Kettejük macska-egér játékából fakad a komikum. A folytatásban a fiatalember és az após-jelölt még mindig elszántan kitart a maga szerepkörében – ebbe a helyzetbe csöppen bele a másik a zsidó értelmiségi szülőpár, akiket a lányos szülők hívtak meg magukhoz „háztűznézőbe”. Az apa, *Dustin Hoffman* és az anya, Barbra Streisand nemcsak hogy hangosak, és messziről virít róluk a zsidó, liberális értelmiségi módi, de hozzák magukkal a hippikorukból megmaradt viselkedésmódjukat is: az öltözködésükön és a lezserségükön túl, egy csöppet sem titkolják, hogy a „*Szeretkezz, és ne háborúzz*” szlogent a mai napig is érvényesnek tartják magukra nézve. Barbra Streisand, azaz *Flocker* anyuka foglalkozását tekintve jógaterapeuta, aki csak segíteni akar, amikor a De Niro által megformált házigazda – már amúgy is nyársat nyelt figura – arra panaszkodik, hogy beállt a dereka...

⁶³ *Meet The Fockers*, am. film, 2004, R.: Jay Roach. A két férfi főszerepben: Ben Stiller és Robert De Niro.

Streisand egyből a hátára ugrik, és fizioterápiában részesíti... A humornak itt nyilván abból kellene fakadnia, hogy az érett korú, túlfűtött zsidó nő nem bír magával, amikor elkaphat egy gój férfit. Lehet, hogy aki a moziban nevet, ezen nevet – bár dramaturgiailag a film nem ennek a feltevésnek van megágyazva. Számomra leginkább a kétféle kultúra találkozásáról szól, az említett jelenetben éppen a masszázs-asztalon: a keresztény, szertartásos és tekintélyelvű lányos apa, valamint a zsidó, liberális felfogású, lezser, fiús anya személyében...

Barbra Streisand és Robert de Niro

A zsidó nők mint komikus figurák 2. – a „zsidó hercegnő”

Ez a nőtípus, az eltérő társadalmi berendezkedéseink folytán – nálunk nem igazán közismert, Amerikában annál inkább. Azokat az elkényeztetett, jómódú és sznob lányokat nevezik a mindennapi közbeszédben JAP-nak (*Jewish American Princess*), akik elviselhetetlenül ügyetlenül és egoistán működnek a szülői ház túl puha kényelmes burkán kívül. Számptalan vicc is szól róluk. Ahogy zsidó feministák megfogalmazták, tulajdonképpen a zsidó nők csakis a „zsidó hercegnős” viccekben jutottak főszerephez az amerikai pop kultúrában. Ezek a viccek kifejezetten nőellenesek is: a JAP-ot önzőnek, mohónak, lustának és szexuálisan manipulatívnek írják le. Még a „bujaság” vádja is előkerül: *„Tudod, hogy lehet egy zsidó nőt sikeresen leállítani, ha állandóan szexelni akar veled? – Hát úgy, hog feleségül veszed...”* A JAP-os viccek mesélői és hallgatói akár zsidó és nem zsidó férfiak, összenevetnek a zsidó nők háta mögött... Ami összeköti őket, az a nők – talán nem is tudatos – lekezelése és a vágy a kiszorításukra.

A *Jóbarátok* c. filmsorozatban, amely Magyarországon is igen népszerű volt hosszú évekig, ilyen, egyértelműen felismerhetően JAP a három főszereplő lány egyike, *Rachel*.⁶⁴ A történet kiindulópontja az, hogy Rachel Green egy fogorvossal kötendő házasság elől lépett meg váratlanul, és jobb híján összeköltözik iskoláskori barátnőjével, meg annak lakótársaival. Rachel az egyetlen a hat barát közül, akinek fogalma sincs a mindennapi élet rutinszerű dolgairól: nem tud főzni vagy elindítani a mosógépet, pusztán egyre képes, hogy használja (az apja) bankkártyáját. A sorozat egy évtizedes történetében Rachel igyekszik a saját lábára állni, a munkájában sikeres is lesz, sőt még anyaként is megállja a helyét – JAP alaptulajdonságai: anárcisztikusság, pénzmánia, arrogancia és szeleburdiság azonban állandóak maradnak. A hosszú sorozatban néhol vannak bizonyos utalások is a zsidóságra: kiderül például, hogy Rachel már tinédzserként megoperáltatta a zsidósnak vélt orrát, mint anyi más JAP fiatal lány, meg hogy a gazdag, Long Island-i papa csak egyetlen dologhoz ragaszkodott lánya neveltetésében: hogy tanuljon meg rendesen vitorlást vezetni, aztán hogy Rachel a változó életkörülményei ellenére, megrögzött és gyógyíthatatlan vásárlásmániás stb. A sorozatban nem mondják ki, hogy Rachel Green zsidó lenne, de a film (zsidó) készítői elrejtettek az egyes epizódokban néhány apró, árulkodó jelet: a nevén és a Hanuka-ünnep emlegetésén túl egy felvillanó Dávid csillagot a nyakában... A JAP tulajdonságok negatívak, ennek ellenére Rachel Green lett a mindenkori *Friends*-nézők elsőszámú kedvenc karaktere, a Rachelt játszó színésznő pedig éppen ezzel a szereppel alapozta meg hallatlan népszerűségét Rachelt filmbeli partnerével, Rosszal, a felvállaltan zsidó, okostojás szereplővel együtt választották meg a rajongók az amerikai sorozatok kedvenc „álompárjává”.

Nevethetünk megint az elviselhetetlen zsidó nőn – de ha akarunk, büszkélkedhetünk is kicsit közben, hogy milyen ügyesen az ujja köré csavarta a nézőt...

A zsidó nők mint komikus figurák 3. – a Yiddishe Mame

A „zsidó anya” fogalmát még azok is ismerik, akik soha életükben nem néztek meg egyetlen zsidó(s) filmet sem. Esetleg még zsidókkal sem találkoztak soha. Ám viccek garmadája foglalkozik velük, aztán az irodalomba is bevitte Philipp Roth, aki kellően megágyazott a témának a Portnoy-kórban. A gyengéden szerető anya, aki kitapossa még a lelket is nagy ambíciókkal nevelt, zseniális fiából... (Elég itt a vicc poénját emlegetnünk: „- *A pitbull a végén legalább elenged...*”⁶⁵

A filmben Woody Allen tette halhatatlanná a zsidó anyát, leginkább a *New York Stories*⁶⁶ című komédiájában. A zsidó anya megfojtja szerető gondoskodásával a középkorú, agglegény fiát, és minden felbukkanó nőt elijeszt mellőle. Egyszer aztán, egy csoda folytán, egy cirkuszi illuzionista véletlenül végleg

⁶⁴ Rachel Green szerepét *Jennifer Aniston* formálja meg. A színésznő maga is zsidó, mint ahogy a főszereplők többsége, valamint a filmsorozat alkotói: forgatókönyvírói és rendezői. Ld. <https://www.kveller.com/21-jewish-facts-about-friends-you-should-know/>

⁶⁵ Zsidó vicc: *Mi a különbség a pitbull és a Yiddishe Mame között?* – Előbbi a végén azért elenged...”

⁶⁶ *New York Stories* címen (1998) három rendező készített el egy-egy részt: *Martin Scorsese*, *Francis Coppola* és *Woody Allen*. Az utóbbi filmrészének címe: *Oedipus Wrecks*.

eltünteti mamát. Egy darabig a fia megkönnyebbülten éli az életét, új nő is felbukkan az életében, de egyszer csak megjelenik a mama az égbolton, és szélesvásznos osztja az intelmeit, a New York City utcai közönségének nagy derűtségére...

A zsidó nők mint komikus figurák 4. – a eset: a *Yiddishe Mame* „idegen”szemmel nézve

A *Prime* című⁶⁷ (magyarul: *Első a szerelem*) romantikus komédiában Meryl Streep egy zsidó pszichoterapeutát játszik, aki rájön, hogy az egyik páciense, egy csinos, harmincas, rokonszenves, nem zsidó nő a fia új barátja. Még jól meg is beszélnek együtt a kapcsolatot, mielőtt rájönne, kiről is van szó. Egyszerre kell megértő anyának és kompetens terapeutának mutatkoznia, miközben pánikban van attól a gondolattól, hogy egy „siksze” elragadja tőle a fiát...

Csavar a zsidó nő ábrázolásában, hogy Meryl Streep ugyan remek színésznő, viszont nem zsidó. A rendező valamiért azt tartotta helyénvalónak, ha nem zsidó színésznőre bízta ezt az érdekes anyafigurát. Talán éppen a szokásos sztereotípiákat akarta elkerülni – beleesett viszont egy másik csapdába. Heller Ágnes felvetette a már említett konferencia-előadásában, hogy vajon jogosult-e „kivülről” ábrázolni egy kisebbségi csoport tagját: vagyis esetünkben, nem zsidónak zsidót. Válasza arra, hogy természetesen, hacsak nem akarunk kulturális gettóban élni. Az elv szép, mégis a gyakorlatban, még kis antiszemita felhangot is kap, ha egy nem zsidó színész leginkább csak a túlzó gesztusokkal és mimikával akarja megmutatni, milyen is egy zsidó. A rendező-forgatókönyv író maga vallásos zsidó családban és környezetben nevelkedett, számára nyilván evidens, hogy a holokauszt után egy zsidó családban különösen nagy veszteség, ha egy gyerek „vegyes házasságot” köt, és ezzel veszélyezteti, hogy az utódok is megmaradjanak valamiképpen a zsidóság keretei között. Streep⁶⁸ ugyanis, akinek egyébként több zsidó női szerep is jutott már hosszú pályáján (sőt még egy rabbit is eljátszott), nem érti ezt az alapszituációt. Egy nyilatkozatban ki is jelenti, hogy a vegyes házasság motívumát furcsának tartja: számára a szerepében az a problematikus, hogy a pszichológusnő huszoneves fia miért kavar egy harmincas nővel. Mivel a zsidóság eléggé idegen tőle már alkatilag is, a külsőségekbe kapaszkodik: zavaróan túlmozgásos: gesztikulál, vakarózik, kajlán mozog – mindezzel a terapeutánő neurózisát kívánja érzékeltetni. A zsidó értelmiségi nő sztereotip ábrázolásához a rendező is nagyban hozzájárul. Streepre rettenetes színű, és össze nem illő darabokból álló, lehangoló ruhatárat ad – miközben, az ellenlábasa, a „siksze” lány mellette, a nagy családi kibeszélő jelenetben, tündöklően kedves és csinos. A rendező és a nem zsidó színésznő – így együtt – túlló a célon, és a zsidó anya ábrázolása inkább parodisztikusra sikerült, mint megindítóra. A rosszhiszeműek még némi antiszemita beütésre is gyanakodhatnak...

⁶⁷ *Prime* am. film, romantikus komédia, 2005, Í.-R.: Ben Younger, fsz.: Uma Thurman, Meryl Streep és Bryan Greenberg.

⁶⁸ Meryl Streep az *Angyalok Amerikában* (*Angels in America*) című filmdrámában két zsidó szerepet is eljátszott: Ethel Rosenberget mint kísértő szellemet és egy öreg, orthodox rabbit.

Meril Streep a rabbi szerepében, *Angels in America*, 1985

(Érdekes szempont, hogy a filmnek esetleg túl „sok” lehet, ha a rendező zsidó színésznőre bízna zsidó női szerepet: példa erre *James Grey* filmje, a *Két szerető*⁶⁹ is, amelyben a főszereplő fiatal férfi két nő között ingázik: az egyik oldalon egy kedves és „rendes” zsidó lány áll, akit a szülei kommandáltak neki, és aki nemcsak csinos, de értelmes is – a másik oldalon pedig egy kusza, önromboló, nem zsidó nő vonzza mágnesként a főhőst, noha a nő ráadásul még csak nem is szereti őt... A rendező számára a főhőse zsidó háttere annyira fontos volt, hogy a saját családja zsidó tárgyait kölcsönözte a lakásbelsőjükbe... Mégis, a fiú anyját nem akarta zsidó színésznőre bízni (az olasz *Isabella Rossellini* kapta meg a *Yiddishe Mame* szerepét), nehogy a sztereotíp anyafigura túlságosan uralja a történetet).

Zsidó nők, akiknek a zsidósága homályban marad

Ahogy már említettem, Heller Ágnes „zsidótlanított” hősöknek nevezi az ilyen figurákat, akiknek a hovatartozása több jel alapján nyilvánvaló, ám a tényt a regény vagy film elhallgatja, nem mondja ki explicit módon. Hollywoodban állítólag még a XX. század első felében (zsidó) producerek megállapodtak egymás közt, hogy zsidókat játszó zsidó színészeket csak mérsékelt számban engednek a vászonra – akkor is leginkább csak férfiszereplőket. Hogy miért? Mert a zsidó nőket nem szeretik a nézők...

A már említett *Jóbarátokban* (*Friends*) egyetlen szereplő van csak, aki explicit módon is zsidó: Ross, a paleontológus. Zsidósan kinéző zsidó színész játssza a karaktert, aki a szerepe szerint „okostojás”, meleg szívű, érzelmes, tipikus „zsidó apa”, aki törődik a gyerekeivel (és nem nyomja el, vagy veri őket); ráadásul azt is megemlítik a sorozatban, hogy anno volt bar-mitzvája, meg egyszer a Hanukáról mesél a Ben(jamin) nevű gyerekének stb. Érdekes módon viszont a húga, aki szintén a hat főszereplő egyike, nem zsidó. Legalábbis így szó se esik róla.

⁶⁹ *Két szerető* (*Two Lovers*), am. film, 2008, R.: *James Grey*.

Monica, a zsidótlanított zsidó lány némileg rokona Portroy nővérének, *Hannah*-nak, akiről a regényben csak kontraszt-figuraként esik szó: Hannah szóra sem érdemes, mert csak „rendes” „átlagos” és lány – míg a főhős már kisfiú korától kezdve „zseni” az anyja szemében. A Jóbarátokban Ross tudós lesz és egyetemi oktató, Monica viszont csak (bár elsőrangú, csúcs-éttermek konyháját vezető) chef – ezért még a saját szülei is átnéznek rajta...

Végszó: a zsidó nők szinte láthatatlanok a filmben

Kevés zsidó nő játszik zsidó szerepet; és egyáltalán, kevés zsidó karaktert látunk a vásznon / TV-ben – különösen nem életszerű, sokszínűen megformált figurát. A zsidó nők – mint kisebbség – specifikus problémáival ritkán találkozunk autentikus ábrázolásban. Gyakran sztereotipikus, esetenként pedig egyenesen karikaturisztikus a reprezentációjuk.

Külön kérdés, hogy vajon a mainstream közönség – akár a moziban, akár otthon, a saját foteljében ülve – kíváncsi-e a zsidó (vagy más kisebbségi csoportba tartozó) nők problémáira.

Mindez abból is következik, hogy *a zsidó nők duplán is a peremre kerültek*. (Sajnos a kifejező, angol „*liminality*” szó magyarul nem létezik, a „*dupla peremlét*” pedig elég nagy képzavarnak tetszik. Képzeljünk el inkább két kört: a „nőkét” és a „zsidókét”. A két, némileg egymásra csúsztatott körnek lesz egy középső, közös szelete: a „*zsidó nőké*”. Zsidóként az antiszemitizmus (és a zsidó öngyűlölet), nőként pedig a szexizmus áldozatai lehetünk – ez az oka, hogy a mai populáris és a művészfilmben egyaránt, eddig olyan kevés volt a zsidó női szereplő.

Az egyre népszerűbb és színvonalasabb filmsorozatoknak, valamint a kifejezetten az internetre készülő filmeknek köszönhetően, ez a tendencia akár meg is változhat.